

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ YAYINLARI

**100. YILINDA
I. DÜNYA SAVAŞI
ULUSLARARASI SEMPOZYUMU**

***INTERNATIONAL SYMPOSIUM
ON THE WORLD WAR I
ON ITS CENTENARY***

**03-05 KASIM / NOVEMBER 2014
BUDAPEŞTE / BUDAPEST**

Yayına Hazırlayanlar
Aynur YAVUZ AKENGİN
Selcan KOÇASLAN

ANKARA - 2015

5846 sayılı kanuna göre bu eserin bütün yayın, tercüme ve iktibas hakları
Atatürk Araştırma Merkezi'ne aittir.

100. Yılında I. Dünya Savaşı Uluslararası Sempozyumu (2014: Budapeşte)
100. Yılında I. Dünya Savaşı Uluslararası Sempozyumu: bildiriler;
Budapeşte, 3-5 Kasım 2014 = International Symposium on the World War
I on its centenary: proceedings; Budapest, 3-5 November 2014 / yay. haz.:
Aynur Yavuz Akengin, Selcan Koçaslan.— Antalya: AKDITYK Atatürk
Araştırma Merkezi, 2015.

XII, 1039 s.: res.; 24 cm. — (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek
Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi yayını)

ISBN: 978-975-16-3106-0

1. DÜNYA SAVAŞI I — 1914-1918 — SAVAŞLAR — TÜRKİYE —
KONGRELER v.b.

2. TÜRKİYE — TARİHİ — DÜNYA SAVAŞI I — 1914-1918 —
KONGRELER v.b.

I. E.a.: Birinci Dünya Savaşı... II. E.a.: International Symposium...

III. E.a.: The World War I... IV. Akengin, Yavuz, Aynur, yay. haz. V.

Koçaslan, Selcan, yay. haz. VI. Seri

956.101543

İNCELEYENLER : Prof. Dr. Mahir AYDIN
Prof. Dr. Halil BAL

“100. Yılında I. Dünya Savaşı Uluslararası Sempozyumu” adlı bu sempozyum bu
adla ve 014D07709001 proje nosu ile Hacettepe Üniversitesi Bilimsel Araştırma Proje-
leri Koordinasyon Birimi tarafından da desteklenmiştir.

KİTAP SATIŞI: ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

Mağaza : Bayındır 1 Sok. Nu: 24/6 Kızılay/ANKARA
Kurum : Ziyabey Cad. Nu: 19 Balgat-Çankaya/ANKARA
Tel: 009 (0312) 285 55 12
Belgegeçer: 009 (0312) 285 65 73
e-posta : bilgi@atam.gov.tr
web : http://www.atam.gov.tr
e-mağaza : e-magaza.atam.gov.tr

- Bildiriler içinde geçen görüş ve bilgilerden bildiri sahipleri sorumludur.
- Bildiriler sunuş sırasına göredir.

ESER ADI : 100. Yılında I. Dünya Savaşı Uluslararası Sempozyumu
ISBN : 978-975-16-3106-0
İLESAM : 15.06.Y.0150-467
BASKI SAYISI : 500 Adet
BASKI : ÜÇ S Basım Ltd. Şti.

İÇİNDEKİLER

SEMPOZYUM KURULLARI	1
---------------------------	---

AÇILIŞ KONUŞMALARI

Karoli Gaspar Protestan Üniversitesi İnsani Bilimler Fakültesi Eğitimden Sorumlu Dekan Yardımcısı Dr. Habil. György KURUCZ	3
Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Müdürü Prof. Dr. Adnan SOFUOĞLU	7
Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı Prof. Dr. Mehmet Ali BEYHAN	11
Başbakanlık Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Başkanı Prof. Dr. Derya ÖRS	15

BİLDİRİLER

I. OTURUM

SALON I

Oturum Başkanı: Prof. Dr. Mehmet Ali BEYHAN

I. Dünya Savaşı'na Giden Yolda 1908 Reval Mülakatı ve Osmanlı Devleti'ne Etkileri Prof. Dr. Necdet HAYTA	17
---	----

İkinci Meşrutiyet Sonrasında Osmanlıda Politik Yaşam
Prof. Dr. Hasan T. FENDOĞLU 37

I. Dünya Savaşı Öncesinde Avrupa Devletlerinin Siyaset Stratejileri ve
Osmanlı Devleti
Prof. Dr. Mustafa TURAN 57

I. OTURUM

SALON II

Oturum Başkanı: Prof. Dr. Adnan SOFUOĞLU

Birinci Dünya Savaşı'na Giden Yolda Kara El Grubu ve
Franz Ferdinand'a Suikast
Prof. Dr. Taha Niyazi KARACA 91

I. Dünya Savaşı Döneminde Kıbrıs Çerçevesinde
Osmanlı İmparatorluğu ve İngiltere İlişkileri (1914- 1918)
Doç. Dr. Sibel AKGÜN.....109

I. OTURUM

SALON III

Oturum Başkanı: Prof. Dr. Ömer Osman UMAR

Birinci Dünya Savaşında İngiltere'nin Basra Körfezi Kuzeyindeki Petrol
Kaynaklarını Ele Geçirmeye (Irak Cephesine) Yönelik Askerî Harekâtı
Çerçevesinde Türk Ordusunun Selmanpak ve Kutü'l-ammare Zaferine
Dair Bir Değerlendirme (6 Kasım 1914 - 29 Nisan 1916)
Dr. Öğ. Alb. Zekeriya TÜRKMEN 129

Birinci Dünya Savaşı Sırasında Galiçya'da Mücadele Eden Osmanlı Askerleri (1916-1917) Prof. Dr. Danuta CHMIEŁOWSKA.....	163
---	-----

II. OTURUM

SALON II

Oturum Başkanı: Prof. Dr. Selma YEL

Ortadoğu'da Bir Alman Projesi: Yıldırım Dr. Sadık ERDAŞ.....	177
---	-----

Birinci Dünya Savaşı'nda Macar Birliklerinin Türk Ordusuna Katkıları Çerçevesinde Kanal, Sina ve Filistin Cephelerine İlişkin Askeri, Taktik ve Stratejik Yaklaşımlar Dr. Hv. Öğ. Alb. F. Rezzan ÜNALP.....	203
--	-----

II. OTURUM

SALON III

Oturum Başkanı: Prof. Dr. Derviş KILINÇKAYA

Birinci Dünya Savaşı'nda Türk - Macar İlişkilerine Bir Örnek: Macar Turan Cemiyeti ve Türk Ocağı Okt. Yunus Emre TEKİNSOY	233
---	-----

Savaştan İttifaka: I. Dünya Savaşı'nda Türk-Bulgar İlişkileri Prof. Dr. Yusuf SARINAY	237
--	-----

III. OTURUM**SALON I****Oturum Başkanı: Prof. Dr. Neşe ÖZDEN**

Macaristan'da "Dünya Savaşı'nın Resimli Kroniği":

"A Világháború Képes Krónikája" ve Türkler (1914-1916)

Prof. Dr. Melek ÇOLAK 271

III. OTURUM**SALON II****Oturum Başkanı: Prof. Dr. Yusuf SARINAY**Birinci Dünya Savaşı'nda Ermeni Emval-i Metrukesi'ne İlişkin Alınan
Önlemler ve Uygulamalar

Prof. Dr. Kemal ARI.....299

Trianon Barış Antlaşması Sonrasında Macar Ekalliyetler Sorunu

Yrd. Doç. Dr. Yücel NAMAL 323

I. Dünya Savaşı Sırasında Sırbistan'dan Osmanlı Devleti'ne Göçler ve
Tabiiyet Sorunu

Yrd. Doç. Dr. Ayşe ÖZKAN 347

III. OTURUM**SALON III****Oturum Başkanı: Prof. Dr. Nedim İPEK**Saraybosna Olayı ve Birinci Dünya Savaşı'nın Başlamasının Gürcü
Basınına Yansımaları (Haziran – Aralık 1914)

Prof. Dr. Roin KAVRELİŞVİLİ 369

Birinci Dünya Savaşı'nın Başlangıcında Türk Basınının Yaklaşımı ve Haber Değerlendirme Biçimleri Dr. Hilmi BENĞİ	387
Türk Basınında Galiçya Cephesi Prof. Dr. Sadık SARISAMAN	423

IV. OTURUM

SALON I

Oturum Başkanı: Prof. Dr. İbrahim Ethem ATNUR

Şark Mültecileri Prof. Dr. Nedim İPEK	445
I. Dünya Savaşı'nın Avrupa ve Türk Resim Sanatı Üzerine Etkisi Yrd. Doç. Dr. Hatice KETEN	477

IV. OTURUM

SALON II

Oturum Başkanı: Prof. Dr. Bige SÜKAN

I. Dünya Savaşı'nda Avusturya ve Macaristan'da Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti İçin Toplanan Yardımlar Prof. Dr. Mehmet OKUR	503
Birinci Dünya Savaşı Mağdurlarının Acılarını Azaltmak İçin Kurulan Sosyal Yardım Kuruluşlarından "Ma' Lûlîn-i Askeriyeye Muavenet Heyeti" Doç. Dr. Hamit PEHLİVANLI	515
Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı Devleti'nde Mevlevilerin Rolü Uzm. Mukaddes ARSLAN	537

IV. OTURUM**SALON III****Oturum Başkanı: Doç. Dr. Seyfi YILDIRIM**

Osmanlı Harp Tarihi Dairesi'nin Harp Üzerine İlk Yayını ve
Bilinmeyen Bir Eseri: "Çanakkale Muharebatı"
Dr. Suat AKGÜL..... 551

Savaşta Doğan Bir Tip: "Harp Zengini"
Doç. Dr. Meral DEMİRYÜREK 583

V. OTURUM**SALON I****Oturum Başkanı: Doç. Dr. Hamit PEHLİVANLI**

Latin Amerikalı Bir Osmanlı Subayının Gözüyle Birinci Dünya Savaşı'nda
Güney Cephesi
Polis Başmüfettişi, Doktora Öğrencisi Hüseyin Güngör ŞAHİN..... 609

Vecihi Bey'in Gölgede Kalmış Birinci Dünya Savaşı Anıları:
"15. Kolordumuz Galiçya'da-Zlota Lipa Kenarında Bir Sene"
Dr. Emin Alp MALKOÇ 647

Birinci Dünya Savaşı'na Bir Asteğmenin Gözüyle Bakış
Doç. Dr. Fahri TEMİZYÜREK 683

V. OTURUM**SALON II****Oturum Başkanı: Prof. Dr. Kemal ARI**

Ebulhindili Cafer Bey'in Kaleminden Teşkilat-ı Mahsusa'nın Türkiye'nin
Doğusunda Yapılanması ve I. Dünya Savaşı Günlerindeki Faaliyetleri
Prof. Dr. İbrahim Ethem ATNUR.....691

I. Dünya Harbi Gazisi M. Şükrü Bey'in Esaret Mektupları
Öğr. Gör. Dr. Ahmet Faruk GÜLER.....709

I. Dünya Savaşı Sırasında Osmanlı Devleti ile İtilaf Devletleri Arasındaki
Esir Meselesi
Doç. Dr. Necati AKSANYAR 729

V. OTURUM

SALON III

Oturum Başkanı: Prof. Dr. Necdet HAYTA

Arşiv Belgelerine Göre I. Dünya Savaşı'nda Almanya ile Osmanlı Devleti
Arasındaki Ekonomik İlişkiler
Doç. Dr. Yüksel KAŞTAN 749

Birinci Dünya Savaşı Sonlarında Kurulan "Osmanlı İmparatorluğu'nda
Fransız Çıkarları Topluluğu"
Prof. Dr. Bige SÜKAN 785

VI. OTURUM

SALON I

Oturum Başkanı: Doç. Dr. Kemal ÇELİK

Birinci Dünya Savaşı Sırasında Bir Tarafsızlık Örneği: Romanya (1914-1916)
Yrd. Doç. Dr. Ömer METİN
Doç. Dr. Liliana Boscan ALTIN 821

İrlanda İsyanı'na Almanya ve Osmanlı Devleti'nin İlgi ve Tepkileri (1916)
Prof. Dr. Osman KÖSE 841

VI. OTURUM

SALON II

Oturum Başkanı: Prof. Dr. Mustafa TURAN

- Osmanlı Devleti'nin I.Dünya Savaşına Katılmasının
Rusya İmparatorluğu'ndaki Türk- Müslüman Nüfusuna Etkisi
Doç. Dr. İrade MEMMEDOVA.....851
- Birinci Dünya Savaşı'nda Sırbistan Krallığı Müslümanları
Prof. Dr. Recep ŞKRİYEL 871

VI. OTURUM

SALON III

Oturum Başkanı: Prof. Dr. Mehmet OKUR

- I. Dünya Savaşı'nda Görsel Propaganda
Prof. Dr. Adnan SOFUOĞLU
Doç. Dr. Seyfi YILDIRIM 897
- Suriye'de Fransız Mandası ve Asar-ı Atika Araştırmaları
Yrd. Doç. Dr. İdris YÜCEL.....937

VII. OTURUM

SALON I

Oturum Başkanı: Abdullah İLGAZİ

- Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı Sonundaki
Münferit Barış Girişimlerinin Türk Kamuoyundaki Yankıları
Doç. Dr. Mücahit ÖZÇELİK.....951

Alman Arşiv Belgelerinde Kafkas İslam Ordusu'nun Bakü'yü Kurtarma Uğruna Mücadelesi Doç. Dr. Güntekin NECEFLİ.....	977
I. Dünya Savaşı Sırasında Dobruca'nın Geri Alınması Amacıyla Hazırlatılan Bir Rapor Yrd. Doç. Dr. Cezmi KARASU	995
Esir Kut Komutanı Townshend'in İstanbul'a Getirilişi ve İngiliz Savaş Basınına Müdahale Yrd. Doç. Dr. Ü. Gülsüm POLAT	1015
FOTOĞRAFLAR	1033

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA ERMENİ EMVAL-İ METRUKESİ'NE İLİŞKİN ALINAN ÖNLEMLER VE UYGULAMALAR

Kemal ARI*

Özet

Ermeni göçü, Birinci Dünya Savaşı'ndaki en önemli olaylardan biridir. Osmanlı Devleti 1915 yılında aldığı bir karar ile Ermenilerin bir kısmını başka yörelere zorunlu olarak göç ettirmiştir. "Tehcir" denilen bu olayda göçe ne kadar Ermeni'nin zorlandığı bilinmiyor. Ancak bu kişilerden önemli oranda taşınmaz mal kaldı. Tarla, bağ, bahçe, ev ve diğer taşınmaz mallar ve taşınır nitelikli mal geride kalmıştır. Bu mallarla ilgili hükümet değişik kararlar aldı. Kurulan "Emval-i Metruke Komisyonu" aracılığıyla bu mallar resmi belgelere kaydedildi. Buğday ve diğer tarım ürünleri gibi taşınabilir mallar, komisyonlar aracılığıyla açık artırma yöntemi ile satıldı. Taşınmaz malların ise önce satışlarına yasak getirildi. Sonradan da bu malların para ederi belirlenerek, sahipleri adına kayıtlara geçirildi. Gerekli görülen taşınmazlar da hükümetin uygun gördüğü işlerde kullanılmak üzere resmi kurumlara devredildi.

Anahtar Kelimeler: Ermeni Tehciri, Göç, Ermeni Malları, Taşınmaz Mallar, Emval-i Metruke.

* Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Öğretim Üyesi, kemal.ari@dev.edu.tr.

TAKEN MEASURES AND PRACTICES CONCERNING ARMENIAN DERELICT PROPERTIES DURING THE FIRST WORLD WAR

Abstract

Armenian migration is one of the most important events in the First World War. A decision taken by the Ottoman Empire in 1915, a portion of Armenians were deported necessarily to other regions. In this event called "Emigration" it is not known how many Armenians were forced to migration. However, significant property was left by these people. Fields, vineyards, gardens, houses and other qualified immovable properties were left behind. The government made different decisions about these properties. These properties were recorded in official documents via established "Derelict Properties Commission". Movable properties such as wheat and other agricultural products were sold with auction method by commissions. Ban was brought to immovable products first. Afterwards imputed cost of these properties were determined and registered in the name of owners. Required immovables were transferred to official institutions for use of appropriate activity considered by the government.

Key Words: Armenian Emigration, Migration, Armenian Properties, Im-movable Properties, Derelict Properties.

Giriş

Yakın tarihte “*Ermeni Tehciri*” olarak bilinen ve üzerine büyük spekülasyonlar yapılan göç olayı, -doğal olarak- yalnızca kişi ve toplulukların bir yerden başka bir yere eylemli/fiili olarak yer değiştirmeleriyle sınırlı kalmamıştır. Bu büyük tarihsel olgu, birey ve toplum odaklı pek çok yeni sorunun ortaya çıkmasına da neden olmuştur. 1914-1918 yılları arasında gerçekleşen Birinci Dünya Savaşı'nın önemli aktörlerinden biri Osmanlı Devleti'ydi. Savaş yıllarında ülke sınırları içinde gerçekleşen göçlerin büyük kısmı cephe güvenliğini sağlamak amaçlı olmakla birlikte, önemli bir kısmı da Osmanlı Devleti'nden başka ülkelere ve kıtalara; bunun tersi olarak da yine bu coğrafyalardan Osmanlı Devleti'ne yönelik göçler biçiminde ortaya çıktı¹. Kafkasya, Balkanlar, Ortadoğu ve Kuzey Afrika Osmanlı Devleti'ne göç veren coğrafyalar olarak ortaya çıkarken; yine Anadolu'dan da buralara ve hatta çok daha ötelere, örneğin Amerika Birleşik Devletleri ve Avustralya gibi ülkelere değişik oranlarda göçler oldu².

Savaşın ortaya koyduğu zor koşullar nedeniyle göçlerin çok az bir kısmı “gönüllü göç” olarak gerçekleşmesine karşın büyük kısmı “zorunlu göç” biçimindedir. Ancak değinilen göç hareketleri içinde, gerek olayın gerçekleştiği yıllardaki etkisi ve gerekse yıllar sonra karşılaşılan etkileri açısından bakıldığında en dikkat çekici göç hareketi “Ermeni Tehciri” olarak bilinen büyük göç olayıdır. “Tehcir” kavramı içinde açıklanan ve zorunluluk ilkesine dayanan bu göç olayının etkileri yalnız ortaya çıktığı tarihsel evre ile sınırlı kalmamıştır. Üzerinde yaratılan spekülasyonlar, oluşturulan ön yargılarla konuya siyasi içerik de verilmiştir. Boyutlarının çok ötesinde savlar ileri sürülmesi nedeniyle tehcir, yüz yıllık uluslararası bir tartışmanın da konusu olmuştur³.

Osmanlı Devleti, 1915 yılında kendisi için tehlikeli olarak gördüğü girişimleri nedeniyle, kendi yurttaşları olan Ermenileri yine kendi ülke sınırları içindeki değişik yerlere göç ettirmeye zorladı. Devlet bu göç ettirme hadisesini ülkenin bütününde değil, özellikle Ruslara karşı süren savaş nedeniyle, cephe gerisinde

- 1 Bk. Ahmet Akter, *Tehcir Öncesi Anadolu'dan Amerika'ya Göçler*, IQ yay., İstanbul, 2007.
- 2 A.g.e., çşt. syf. Yine bk: Rifat N. Bali, *Anadoludan Yeni Dünyaya: “Amerika'ya İlk Göç Eden Türklerin Yaşam Öyküleri”*, 2. Baskı, İletişim yay., İstanbul, 2011.
- 3 Genel olarak bk. Justin Mc Charty, *Ölüm ve Sürgün*, (Çev. Bilge Umar), İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1995.

tehlikeli olarak gördüğü yerlerde uyguladı. Göçü zorunlu kılan etkenler, o dönemin siyasal, toplumsal olguları ile ulusal ve uluslararası dinamikleri sonucunda ortaya çıktı. Osmanlı Devleti, ülkenin dört bir yanında Ermeni ayaklanmalarının yoğunluk kazanması ve bunun yanı sıra Ruslara karşı savaşılan cephenin gerisinde ortaya çıkan pek çok baskın biçimindeki kırımlar, saldırılar ve çete etkinlikleri ile karşı karşıya kaldı. Bu olayların sonucunda güvenlik kaygısıyla, kendi tebaası olan Ermenileri, buldukları yerlerden başka yörelere göç ettirmeyi gerekli gördü. Bu göç ettirme uygulaması için kullanılan sözcük “Tehcir” sözcüğüydü. “Göç etmek” anlamına gelen bu olay sırasında, Osmanlı toplumsal yapısını oluşturan aktörler içinde iki belirgin unsur olan Türkler ve Ermeniler arasında kanlı olaylar yaşandı. Bu olaylar için kullanılan sözcük de “karşılıklı kırım” anlamına gelen “mukatele” sözcüğüydü⁴.

Göç sırasında başta salgın hastalıklar, yol boyunca göç eden kafilere dönük çete saldırıları ve değişik nedenlerden dolayı çok sayıda Osmanlı tebaası olan Ermeni yaşamını yitirdi. Sonraki yıllarda, tarihsel bir olayın bilimsel verileri üzerinden değil de; özellikle Ermeni diasporasının politik söylemleri üzerinden yapılan tartışmalar nedeniyle, gerek göç eden ve gerekse göç sırasında ölen Ermenilerin sayısı ile ilgili doğru olmayan rakamlar ortaya konulmaktadır. Daha da ötesi bu politik yaklaşımlarla birlikte kimi zaman sahte belgelere kadar varan yanıltıcı materyalin gerçekmiş gibi ortaya sürülmesi, konuya nesnel yaklaşımı büyük ölçüde engellemektedir. Oysa bilimsel yöntem; bu siyasi ve önyargılı yaklaşımlardan arınmayı ve olayı net ve tarafsız biçimde irdelemeyi gerektirir. Bu tür yanlış veriler, nesnellikten uzak tutumlar ve abartılı yaklaşımlar, büyük göç olayı üzerinde konuyu derinden kavramayı gerektirecek toplumsal, ekonomik ve psikolojik araştırmalar yapmayı güçleştirmektedir.

Büyük göç olaylarının birey ve toplum odaklı pek çok güçlüğü de yanında getirdiği görülür. Büyük Ermeni göçünde de insani temelde çok sayıda acılar yaşanmış; toplumsal ilişkiler düzeni büyük ölçüde değişmiş, toplumsal ve ekonomik temelde, mülkiyetin ve sermayenin değişik ellerde toplanması gibi sonuçlar ortaya çıkmıştır. Osmanlı Devleti'nin ekonomik yapısı içinde Ermeni tebaanın oynadığı rol göz önüne alındığında, büyük kütlelerin göçte katılmış olması

4 Zafer Toprak, “Ermeni Sorununda Dünü İşgal Etmek Ya Da Mukatelenin İcadı”, **Toplumsal Tarih**, 147/ (Mart, 2006), s.s.18-25.

ve onların göçleriyle birlikte büyük toprakların, taşınır ve taşınmaz çok sayıda başka malların geride kaldığı görülür. Bu durum dikkate alındığında konunun önemi daha kolay kavranabilir.

1- Terk Edilen Mallara İlişkin Düzenlemeler

Savaş gibi olağanüstü dönemlerde; hem zorunlu göç ettirme hem de bireyin kendi öz istencinden kaynaklanan göç etme olaylarındaki en önemli sorunlardan biri, göçü yaşayan kişinin göç eylemi sırasında ve sonrasında ortaya çıkan yeni hukuki durum dolayısıyla yaşadığı sorunlardır. Bu sorunlar; göç eden kişi, aile ya da topluluğun göç ettiği coğrafyanın özelliklerine, geride bırakılan taşınır ve taşınmaz malların karşı karşıya kaldığı yeni duruma, bunlar üzerinde oluşan yeni tasarruf hukukuna göre biçimlenmektedir. Ermeni Tehciri'nde göç ettirme, göç edenlerin kendi bireysel isteklerine göre değil, yasa koyucu güç olan devletin öngörüsü doğrultusunda gerçekleşmiştir. Devlet, kendi tebası olan belli yörelerdeki Ermenilerin o günkü ortamda güvenlik sorunu yarattıklarını göreyerek, kendini güvenceye almak maksadıyla zorunlu göç ettirme politikası izlemiştir. Böylece devletin öngördüğü yerlerde yaşayan Ermenilere, zorunlu olarak göç ettirme uygulamasına başlanmıştır. Bunun sonucu olarak hükümetin ve siyasi makamların öngörüsü doğrultusunda belirlenmiş koşullar ve kurallar içinde göç eylemi gerçekleştirilmiştir. Göç ettirilen Ermenilerin, yine Osmanlı Devleti'nin sınırları içinde olan yerlere göç etmesi koşulu göz önüne alınarak göç eylemi gerçekleştirilmiştir.

Ermeniler, Birinci Dünya Savaşı'ndan çok önceleri, ayrılıkçı düşüncelere yöneldiler ve bu yönde örgütlenme faaliyetlerini gerçekleştirdiler. Savaşın patlak vermesini fırsat bilerek de güçlü devletlerin destek ve koruyuculuğunda, Osmanlı Devleti'ne karşı bir "hasım" rolüne bürünüp, kalkışma hareketlerine başladılar. Bu olaylar sırasında çok sayıda Osmanlı tebaası yaşamını yitirdi. Kafkas Cephesi'nde Ruslara karşı savaşan Osmanlı orduları, iki ateş arasında kalarak zor duruma düştü. Özellikle 13 Nisan 1915 günü Van ve çevresinde ayaklanan Ermeniler büyük kitle kıyımları gerçekleştirdiler. Ruslar, Türkler ve Ermeniler arasında birkaç kez el değiştiren Van, bu olaylar sırasında neredeyse yerle bir oldu. Çok sayıda Müslüman acımasızca katledildi. Bu olaylar üzerine Osmanlı Hükümeti, önce 18 Nisan 1915 tarihinde bir karar alarak Ermenilerin yurt içine girişini ve yurt dışına çıkışlarını yasakladı. Haberleşmenin Türkçe yapılması

zorunluluğu getirildi. Yeni Ermeni okullarının açılması yasaklandı. Ermeni çocuklarının devlet okullarında okutulması zorunluluğu getirildi. 24 Nisan 1915 günü Ermeni gazeteleri kapatıldı⁵. Dâhiliye Nezareti, ilgili mutasarrıflıklara ve vilayetlere bir genelge göndererek, Ermeni komite ve merkez şubelerinin kapatılmasını, buralardaki evraklara el konulmasını ve elebaşlarının tutuklanmasını emretti⁶. Nezaretin bu emri üzerine başta İstanbul olmak üzere değişik vilayetlerde Ermeni komite üyeleri tutuklandı⁷.

26 Nisan 1915 günü Başkumandanlık, Dâhiliye Nezareti'ne bir yazı yazarak; Ermenilerin Doğu Anadolu vilayetlerinden, Zeytun'dan ve buna benzer yerlerden Diyarbakır'ın güneyine, Fırat Nehri vadisine, Urfa-Süleymaniye yakınlarına göç ettirilmesine karar verildiğini anımsattı. Bunun üzerine Ermenilerin göç ettirilmesine ilişkin uyulacak ilkeler belirlendi. Buna göre gönderildikleri yerde Ermeni nüfusu aşiret ve İslam sayısının %10 nisbetini geçmeyecek, göç ettirilen Ermenilerin kuracakları köylerin ev sayısı 50'yi aşmayacak, Ermeni göçmen aileleri seyahat ve nakil suretiyle de olsa yakın yerlerde ev değiştirmeyecekti⁸. Bu çizilen çerçeve, sonraki çalışmalara da temel oluşturdu. 14 Mayıs 1915 günü Osmanlı Hükümeti, Doğu Anadolu'daki Ermenilerin güvenli iç bölgelere gönderilmelerini hızlandırmak için "Sevkiyat Kanunu" çıkardı⁹. 26 Mayıs 1915 günü de Osmanlı Dâhiliye Nezareti Başvekâlet'e; Türk-Rus harp mıntıkasına

5 İsmail Hami Danişmend, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi IV**, Türkiye yay., İstanbul, 1961, s.428; **Hayat Tarih Mecmuası**, VI/(74), s.56; Dikran Kevorkyan, "Ermeni Meselesinde Tehcire Amil Olan Sebebler", **Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumu İle İlişkileri**, (Sempozyuma Sunulan Bildiriler: 8-12 Ekim 1984, Erzurum), Atatürk Üniversitesi yay., Ankara, 1985, s.300; Esat Uras, **Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi**, Belge yay., İstanbul, 1987; Azmi Süslü, **Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı**, Yüzüncü Yıl Ün. yay., Ankara, 1990, s.s.106-108; Muammer Demirel, **Birinci Dünya Harbinde Erzurum ve Çevresinde Ermeni Hareketleri (1914-1918)**, Gnkur. ATASE yay., Ankara, 1996, s.49.

6 Mim Kemal Öke, **Ermeni Sorunu: 1914-1923**, TTK yay., Ankara, 1991, s.114; Kamuran Gürün, **Ermeni Dosyası**, TTK yay., Ankara, 1983, s.213; Yavuz Ercan, "Tarihi Belgelerin Işığında Ermeni İddiaları", **Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumu İle Olan İlişkileri Sempozyumu Bildirileri**, (8-12 Ekim 1984 Erzurum), Ankara, 1985, s.s.207-224.

7 Kamuran Gürün, **a.g.e.**, s.s.210-213.

8 **A.g.e.**, s.213.

9 **Mufassal Osmanlı Tarihi**, C V-VI, Güven yay., İstanbul, 1962-1963, s.s.3526-3527; Mehmet Hocaoğlu, **Arşiv Vesikalarıyla Tarihte Ermeni Mezalimi ve Ermeniler**, İstanbul, 1976, s.s.645-646; İsmail Hami Danişmend, **a.g.e.**, s.428; **Hayat Tarih Mecmuası**, VI/(74).

civar yerlerdeki bazı Ermenilerin Osmanlı ordusunun hareketini güçleştirmeye çalışıp düşman saflarına katıldıklarını; Osmanlı askerlerine, kasaba ve şehirlere silahlı olarak saldırdıklarını belirten bir yazı yazdı. Bu yazıda, ihtilal edenlerin hareket sahasından uzaklaştırıldığı ve ayaklananları koruyup saklayan köylerin boşaltılmasına başlandığı vurgulanıyordu. Buna dayanarak Van, Bitlis, Erzurum vilayetleriyle Adana, Sis ve Mersin'in yarısı ayrı olmak üzere İskenderun Beylan, Cisir-i Şuur ve Antakya kazalarının köy ve kasabalarında oturan Ermenilerin güney vilayetlerine; Musul ve Zor Sancağı'na, Urfa'nın güneyine, Halep Vilayeti'nin doğu ve güneydoğu kısmına, Suriye vilayetinin doğusundaki yörelere nakil ve iskânlarının uygun olacağı belirtilerek bunun için bir yasa çıkarmanın gereğine değiniliyordu¹⁰. Buna ek olarak bir dizi düzenleme daha yapıldı: 27 Receb 333/28 Mayıs 1331 (M.10 Haziran 1915) günü savaş ve olağanüstü siyasi durum nedeniyle başka yerlere gönderilen Ermenilere ait mülk ve arazinin yönetim biçimine ilişkin yönetmelik yayınlandı¹¹. Yine Heyet-i Vükela tarafından, Ermenilerden nakli gerekenlerin iskân yörelerine gönderilişleri sırasında dinlenme, can ve mal güvenlikleri ile işlerinin nasıl sağlanacağını anlatan kararname çıkarıldı¹². Bu yönetmelik ve kararnamelere göre, göç eden Ermeniler taşınabilen bütün mallarını ve hayvanlarını yanlarında götürebileceklerdi¹³. Savaş ve olağanüstü siyasi zorunluluklar nedeniyle başka yerlere gönderilen Ermenilere ait mal, mülk ve arazilere uygulanacak yönetime ilişkin yönetmeliğe göre, bu işlerle ilgilenmek üzere özel komisyonlar oluşturuldu. Bir köy ya da kasabanın boşaltılmasının ardından göç ettirilene ait ve içinde eşyaları bulunan yapılar, yönetim

-
- 10 Kamuran Gürün, **a.g.e.**, s.214; Yavuz Ercan, **a.g.m.**, s.220; Esat Uras, **a.g.e.**; Ergünöz Akçora, **Van ve Çevresinde Ermeni isyanları (1896-1916)**, Dürk Dünyası Araştırmaları Vakfı yay., İstanbul, 1994, s.138; Cemalettin Taşkiran, "1915 Ermeni Tehciri Sırasında Osmanlı Devleti'nin Aldığı Tedbirlere Bir Bakış", **Beşinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri**, (23-25 Ekim 1995 İstanbul), I, Gnkur. ATASE yay., Ankara, 1996, s.s.132-141; Muammer Demirel, **a.g.e.**, s.s.52-54.
- 11 **Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BAO)**, ŞFR., nr. 53/303; yine şurada Burhan Göksel, "Meşrutiyet Öncesi ve Sonrasına Ait Resmi Devlet Yayınlarına Göre Türkler'in Ermeni Toplumu İle İlişkileri", **Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumu İle Olan İlişkileri Sempozyumu Bildirileri**, (8-12 Ekim 1984 Erzurum), Ankara, 1985, s.s.159-176; ayrıca bk. Kemal Arı, **Birinci Dünya Savaşı Kronolojisi**, Genkur. Atase Bşk. Yay., Ankara, 1987.
- 12 Yavuz Ercan, **a.g.m.**, s.221; Azmi Süslü, **a.g.e.**, s.111; Cemalettin Taşkiran, **a.g.m.**, s.137; Muammer Demirel, **a.g.e.**, s.54.
- 13 Yavuz Ercan, **a.g.m.**, s.222; Cemalettin Taşkiran, **a.g.m.**, s.137; Muammer Demirel, **a.g.e.**, s.54.

komisyonu tarafından uygun görülecek memur ya da özel kurul tarafından hemen mühürlenecek ve koruma altına alınacaktı. Koruma altına alınan malların türü, oranı, belirlenen değerleri sahiplerinin adlarıyla birlikte ayrıntılı olarak ilgili defterlere yazılacaktı. Taşınabilir malların; kilise, okul, han gibi depo olmaya uygun yerlere taşınarak, sahipleri belli olacak biçimde ayrı ayrı konularak korunmasına özen gösterilecekti. Bütün bu malların oranlarını ve korunduğu yerleri gösteren kayıt defterleri oluşturulacak ve bu kayıtların bir kopyası Emval-i Metruke Komisyonu'na verilecekti. Taşınabilen malların arasındaki bozulması olası mallar ile hayvanlar, komisyon tarafından uygun görülecek bir heyet tarafından açık artırma yolu ile satılacaktı. Mal satıldıktan sonra bedeli, malın sahibi belli ise sahibi, belli değilse ilgili köy ya da kasaba adına "emanet" olarak mal sandıklarına teslim edilecekti. Oluşturulacak defterlere satılan eşyanın türü, oranı, değeri ve ait olduğu yer, malın satıldığı kişinin adı, kaç paraya satıldığı ayrıntılı olarak kayıt edilecekti. Ayrıca bu evrakların, müzayede heyeti tarafından onaylanması gerekiyordu. Bu belgeler yerel yönetimlere ve onaylı biçimde Emval-i Metruke komisyonuna verilecekti. Kiliselerde mevcut eşya, resim ve kutsal kitaplar da bu deftere kayıt edilecekti. Bu eşyalar tutanak altına alınarak oldukları yerde korunmalarına özen gösterilecek, daha sonra da yöneticiler tarafından oradan göç etmiş halkın iskân edildiği yerlere gönderilecekti. Bulunduğu yerden ayrılanlara ait mallar ve araziler, cetveller oluşturularak buralara kaydedilecek ve bu cetveller de komisyona verilecekti. Taşınmaz mallardan olan arazilerde ürünler ve ekili yerler bulunuyorsa, bunlar ilgili kurul tarafından açık artırma yoluyla satılacak ve bedelleri malın sahibi adına mal sandığına yatırılacaktı. Kimi durumlarda bu tür malları ve arazi üzerinde hasat edilmeyi bekleyen ürünleri alacak kişi bulunamayabilirdi. Bu durumda bu mallar ve ürünler isteyenlere yarı yarıya paylaşarak verilebilecekti. Yani ürünü hasat eden kişi yarısını alacak, öteki yarısı ürünü işleyen kişinin ödeyeceği icar karşılığı olarak satılacak; bu biçimde elde edilecek miktar, malın sahibi adına mal sandıklarına teslim edilecekti. Kimi göçmenler göç etmeden önce taşınmaz mallarının yönetimini, vekâleten belirledikleri gerçek kişilere vermişti. Bu tür vekâletnameleri üzerine almış olan kişiler bu mallarla ilgili almak, satmak ya da işletmek gibi hiçbir işlem yapamayacaktı. Boşaltılmış köylere, başka yerlerden gelen göçmenler yerleştirilecekti. Ermenilerden kalan arazi ve evler de göçmenlere dağıtılacaktı. Göçmenler bu mallara yerleştirildiğinde, düzenli ve ayrıntılı biçimde haneye göre adları,

nereden geldikleri, yerleştirilme tarihleri ve iskân edildikleri yerler oluşturulan defterlere yazılacaktı. Göçmenlere verilen evlerin ve arazilerin cinsi, türü, oranı, değeri defterlere kaydedilecekti. Köylerde bulunan yapı ve dikili ağaçların iyi korunması gerekiyordu. Köye sonradan yerleştirilen göçmenler bunların korunmasından sorumluydu. Bunlar yıkıma uğradığında kimin yaptığına bakılmaksızın bedeli bütün köylülere ödetilecekti. Bu işi yapanlar saptandığında da bu kişiler hemen köyden uzaklaştırılacak ve göçmenlere sağlanan haklardan yoksun olacaklardı. Göçmenlerin yerleştirilmesinden sonra arta kalan Ermeni emvaline yörede bulunan konar-göçer aşiretler yerleştirilecekti. Şehirlerde ve kasabalarda boşalan Ermeni evlerine ise öncelikli olarak şehirli ve kasabalı göçmenler yerleştirilecekti. Yerleştirilecek kişilerin ekonomik ve mali durumları ile imar yetenekleri göz önünde bulundurularak kendilerine yeterli oranda arazi verilecekti. Dükkân, han, fabrika, hamam, ambar gibi gelir getiren yerler ile göçmenlerin oturmasına uygun olmayan binalar, komisyonlar ve kurullar tarafından açık artırma yolu ile satılacaktı. Şehir ve kasabalar ile onların çevresinde bulunan bağ, bahçe, portakallık, zeytinlik ve bunlara benzer taşınmaz mallar da buraları imar etmeye uygun kişilere senet karşılığında ve kefil göstermek koşuluyla dağıtılacaktı. Bu kişilere ne oranda mal ve arazi verildiği defterlere kayıt edilecekti. Artan mallar da yine açık artırma yolu ile satılabilecekti. Satılamayan mallar ise iki yıl süreli olarak istekli olanlara kiraya verilebilecekti. Bütün bu uygulamalar ile ilgili düzenli defterler ve cetveller tutulacaktı. Satılan ya da kiraya verilen mallardan elde edilecek eder; sahipleri adına mal sandıklarına bırakılacak ve daha sonra yapılacak duyuruya göre sahiplerine verilecekti. Bütün bu işlemler, uygulamalar ve yönetim; Eval-i Metruke Komisyonları'na aitti. Bu komisyonlar bir üst komisyona bağlı olarak, Dâhiliye Nezareti'nin yönetiminde bulunuyordu. Bu komisyon, görev yaptığı yerin özelliklerine göre Dâhiliye Nezareti'nden onay almak koşuluyla kararlar verebiliyordu. Komisyonlar ilgili kurallar gereğince bildirimde bulunduğunda, yerel yönetimler bunları yerine getirmekte zorunluydular. Emval-i Metruke Komisyonları; özel olarak atanan bir başkan, biri idare, öteki maliye memurlarından olmak üzere üç üyeden oluşuyordu. İletişim, başkan ya da başkanın vekili olan öteki üye tarafından başkan adına yapılabilecekti. Komisyon başkanları uygun gördüğü üyeyi yönetmelik kurallarına göre herhangi bir konunun incelenmesi, denetlenmesi ve bir işlemin yürütülmesi için görevlendirebilirdi. Emval-i Metruke Komisyonları'nın başkanları, göçmen ödenekle-

rinden günlük birer buçuk; üyeler ise birer lira alabileceklerdi. Görev dolayısıyla seyahate çıkmaları durumunda da yine aynı hesaptan ayrıca yol parası alabileceklerdi¹⁴.

2- Uygulamalar

İlgili yasalar uyarınca Ermenilerin göçü başladığında, Osmanlı Devleti kendi olanakları içinde elinden geldiğince önlem almaya çalışıyordu. Örneğin Dördüncü Ordu Kumandanı Cemal Paşa, Ordu yöresinden göç ettirilen Ermenilerin mal, can ve namuslarının bütünüyle korunması için gerekli kişilere en kesin buyruklar verildiğine ilişkin Başkumandan Vekili Enver Paşa'ya telgraf göndermekteydi¹⁵. Üçüncü Ordu Komutanlığı da Başkumandanlık makamına, iç bölgelere gönderilen Ermenilerin hiçbir taraftan hakarete uğramalarına meydan verilmemesi, mal ve eşyalarının korunması için telgraf yazıyordu¹⁶. Aynı yolda Başkumandanlık da bir emir yayınlayarak, Ermenilerin hakarete uğramalarına engel olunması, mal ve eşyalarının korunmasını istedi¹⁷. Dâhiliye Vekili Talat Paşa da valiliklere yazdığı bir yazıda, bu tür tecavüzler olduğunda bunun derhal zararsız hale getirilmesini istedi¹⁸. Göç ettirilen kentlerde, kasabalarda ve köylerde çok sayıda terk edilmiş Ermeni malı kalmıştı. Bu karmaşa ortamında, göçe koyulan kişinin elindeki malları çok ucuza kapatmaya ya da göç olgusu gerçekleşikten sonra geride kalan mallara usulsüz el koymaya çalışan kişilerin ortaya çıktığı görülmekteydi. Hükümet tarafından 1915 yılının Ağustos ayında bir emir yayınlanarak; Ermeni mallarının çok ucuza satılarak mal sahiplerinin zarara sokulduğu, bunun önüne geçmek için gerekli önlemlerin alınması ilgili kurum ve kişilerden istendi¹⁹. Öyle ki kimi yerlerden Ermeni mallarına karşı gasp ve yağmalarda bulunduğu ilişkin yazılar merkeze ulaşıyordu. Bu nedenle 28 Ağustos 1915 günü Dâhiliye

14 **Arşiv Belgeleri İle Ermeni Faaliyetleri**, Genelkurmay ATASE yayınları, Ankara, 2005, s.s.433-434.

15 Cemalettin Taşkiran, a.g.m., s.138.

16 A.g.m., s.139.

17 Ergünöz Akçora, a.g.e., s.141.

18 Adnan Gülerman, "Ermeni Meselesinde İdeolojik Yönlendirmeler", **Türk Tarihinde Ermeniler Sempozyumu**, DEÜ yay., İzmir, 1983, s.s.199-211.

19 Ergünöz Akçora, a.g.e., s.140.

Nezareti, Trabzon Vilayeti'ne bir yazı yazarak Ermenilere karşı gasp ve yağmalarda bulunanlar hakkında derhal soruşturma açılmasını istedi²⁰. Tehcirin uygulandığı yerlerde, göç eyleminin öznesi olan Ermenilerin mallarına ilişkin olarak kimi düzenlemeler yapılmış olmasına karşın geride bıraktıkları mallarının karşılaştığı bu olumsuz durumlar can sıkıcıydı.

Göç uygulamasına başlandığında göçün, coğrafyanın ve iklim koşullarının göç eden kişiler üzerinde olumsuz etkileri olduğu bilinmektedir. Göç başladığında kentlerde, kasabalarda, köylerde ve öteki kırsal alanlarda geride kalan taşınır ve taşınmaz mallara yönelik olarak resmi düzenlemeler doğrultusunda hareket ediliyordu. Fakat yağma, gasp, haksız tasarruf ve suistimal gibi olaylar da yaşanıyordu. Göçmen, bıraktığı malın doğal tasarruf sahibiydi. Ancak göç eyleminin başladığı andan sonra göç edenlerin gittikleri yerlerde yeni bir yaşam kurgulamaları ön görülmekteydi. Daha evvel de vurgulandığı gibi, göç eylemi yaşanmadan önce alınan kimi kararlarda, göç eden kitlelerin gittikleri yerlerde nasıl yerleştirileceklerine ilişkin düzenlemeler yapılmıştı. Bu düzenlemeler arasında, gidilen yerlerde Ermenilerin yerleştirilmesinde hangi kurallara uyulacağı ayrıntılı olarak belirtilmişti. Ayrıca yerel makamlara yapılacak işler, uygulamalar ve alınacak önlemlerle ilgili yoğun biçimde resmi yazılar yazılmıştı. Göç ettirme kararı ile göçün eylemli olarak başlayacağı ana kadar bir geçiş dönemi vardı. Ancak bu dönemde güvenlik sorunu öndeydi ve bu kısa dönemde denetimsiz kimi olumsuz gelişmeler de yaşanıyordu. Ortada sahibinin korumasından arınmış mallar kaldığını gören pek çok kişinin, yasal olmayan yollara giderek haksız biçimde bu malları işgal ettikleri ve kendi tasarruflarına almaya çalıştıkları görülmüyordu. Henüz göçe başlamamış Ermenilerden pek çoğu da artık göç ettirilmelerinin kaçınılmaz olduğunu anlamışlardı. Daha sonra ortaya çıkacak belirsizlikte neler olabileceğini pek kestiremediklerinden, ellerindeki tahıl, bağ ürünleri, zeytinyağı, pamuk, tütün ve üzüm gibi ürünlerle; ahırlarındaki büyükbaş ve küçükbaş hayvanlarını ne pahasına olursa olsun nakit paraya çevirerek yola çıkmayı yeğliyorlardı. Toplum yapısında eskiden var olan değerler büyük ölçüde başkalaşıyor; göç edenlerle yerli Osmanlı tebaası arasında güvensizlik duygusu egemen olmaya başlıyordu. Ancak yine de kimi yerlerde, eski duygular bir biçimde kendini gösteriyordu. Resmi makamların göçün kaçınılmaz ve zo-

20 Muammer Demirel, a.g.e., s.61.

runlu olduğunu açıklamasına karşın, yerli ailelerden kimileri göç edecek Ermenileri korumak düşüncesiyle onları saklamak yoluna bile gidiyorlardı. Hükümet yazdığı yazılarda bu tür davranışlara girmenin yasal olmadığını ileri sürerek, bu biçimde davranan kişileri uyarma zorunluluğunu da duydu.

Tehcirin eylemli fiili olarak uygulanmasına 1915 yılının Mayıs ayından sonra başlandı... Göç ve göç sonrası karşılaşılan güçlükler, alınması gereken önlemler gibi konularda istenildiği düzeyde olmasa da belli bir deneyim vardı. Özellikle Balkan göçleri sırasında yaşanan zorluklar, göç durumunda ne gibi etkenlerin devreye girebileceğine ilişkin yoğun bir deneyimi yöneticilerin önüne koyuyordu. Bu nedenle Dâhiliye Nezareti'ne bağlı olarak kurulmuş olan İskân-ı Aşayir ve Muhacirin Müdüriyeti ve buna bağlı olarak çalışan Emval-i Metruke ile İskân Komisyonları sorunların çözümü için oluşturulmuştu²¹.

Bu tarihlerde ağırlıklı olarak tarımla, bağ-bahçe işleriyle uğraşan ve geçimlerini bu biçimde sağlayan Ermeniler; göç zorunluluğu getirilmeden önce bağ ve bahçelerine yeni ürünlerini dikmiş, tarlalarını sürmüş ve ekmiş bulunuyorlardı. Onlara göç zorunluluğu getirilip uygulanmasına geçildiğinde; evini ocağını bırakıp yola dökülen Ermenilerin önemli bir kısmının bağ, bahçe ve tarlalarının hasat evresi başlamıştı... Savaş yıllarında savaşa katılan her ülke gibi Osmanlı Devleti de yoğun bir gıda sıkıntısı yaşıyordu. Bu sıkıntı, hem savaş durumunda olan ordu hem de sivil toplum arasında en üst düzeydeydi. Büyük oranda üretici bir kesimin zorunlu göç uygulamasıyla üretim yaptığı alanları terk etmeleriyle birlikte tarlalarda, bağlarda ve bahçelerde kalan ve henüz hasat edilemeyen ürünlerin işlenememesi durumunda, savaş nedeniyle zaten düşmüş olan üretim oranlarında daha büyük düşmeler yaşanılması kaçınılmazdı. Bir yandan da bir çırpıda hasat edilebilecek ürünlerin tarlalarda, bağlarda, bahçelerde çürümeye bırakılması önemli bir ulusal varlığın yok olup gitmesine göz yummak anlamına gelebilirdi. Bu nedenle Dâhiliye Nezareti İskân-ı Aşayir ve Muhacirin Müdüriyeti, göçün yaşanmış olduğu vilayetlere yazdığı 7 Temmuz 1915 (Fi 24 Haziran 1331) tarihli bir yazıda; Ermeniler tarafından boşaltılan yörelerde terk edilmiş tarım ürünlerinin kaldırılarak işlenmesini istedi. Ancak kimi yörelerde değişik nedenlerden dolayı bu isteğin yerine getirilmesi son derece olanaksız görünüyordu.

21 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, DH. ŞFR, 54/346.

Göçe ve göçmenlere ilişkin pek çok sorunda olduğu gibi, malların artırılma sürecinde ortaya çıkacak sorunlarla ilgilenme görevi bu müdüriyete, resmi yerel yönetim birimlerine ve ilgili komisyonlara aitti. Doğal olarak bu durumda, geride kalan ve hasatı bekleyen ürünlerin toplanarak kullanıma sunulması da bu komisyonlara kalıyordu. Çoğu zaman bu malların korunması tam olarak yapılamadığı için değişik kişilerin yağmasıyla karşılaşılıyordu. Savaş ortamında, ordunun gereksinimlerinin önde tutulması dolayısıyla Harbiye Nezareti, Ağustos 1915 tarihinde değişik yerlere yazdığı yazılarda; yer değiştiren Ermenilerden kalan bu gıda maddelerine, savaştaki ordunun yoğun olarak gereksinimi olduğu anımsatılıyordu. Bu erzak ve benzeri maddelerin ötekinin berikinin eline geçerek ordunun bundan olumsuz olarak etkilenmemesi için Tekâlif-i Harbiye komisyonları aracılığıyla ederlerinin belirlenerek, özel yasası uyarınca alınması ve ne cins ve oranda iaşe maddesi alındığının açıkça bildirilmesi isteniyordu²². Ermenilerin kendi malları üzerindeki tasarruf hakkı “pek tabii” biçiminde nitelendirilirken; örneğin Divan-ı Harp'te yargılanmakta olan Ermeniler, ancak karar kesinleştikten sonra mallarıyla ilgili tasarruf haklarını kullanabiliyorlardı²³.

Bu sorun ivedilikle çözülmeyi bekliyordu. Bu koşullarda sorunun, masrafları göçmenler için oluşturulmuş ödenekten karşılanmak üzere komisyonların gözetimi altında çözülmesi yoluna gidildi. Bu uygulama uyarınca tarla, bağ ve bahçe gibi yerlerde hasat edilmeyi bekleyen ürünler, ilgili ödenekten parası karşılanmak üzere ilgili kurum ve birimlerce biçtirilecekti. Ardından harman edilmesi gereken ürünler harman edilecek; sapından ayrılan ürün ve ondan elde edilecek saman hükümetin öngörüsü doğrultusunda kullanılmak üzere hazırlanacaktı. Bu ürünler kullanılmak üzere ordu emrine verilecek ya da gerek duyulduğunda açık artırma yoluyla satılabilecekti. Ürün satıldığında, ürünün toplanması ve harmanlanması için yapılan harcamalar satılan ederdan çıkarılacaktı. Geriye kalan eder de askeri makamlara verilecekti. Savaş yıllarında üretim alanlarında çalışacak insan gücü eksikliği duyuluyordu. Bu koşullarda, zaten kendi ürününün hasatına yönelmiş olan kırsal kesimde çalışan insanlardan yararlanma olanağı sınırlı olduğundan; askeri kurumların yönlendirmesiyle Amele Taburlarından yararlanılabilecekti. Bu nedenle Dâhiliye Vekâleti ilgili kişi ve kurumlara

22 **Başbakanlık Osmanlı Arşivi**, DH. ŞFR, 55-A/171; yine bk.: (<http://www.devletarsivleri.gov.tr>)

23 **BOA**, DH. ŞFR, 55-A/227.

yazdığı yazılarda, belirtilen ürünün kaldırılması için ne kadar ameleye, ne tür makinelere, ne tür ve oranda araç gerece gereksinim bulunduğunun belirlenmesini istiyordu²⁴. Bu çabalar sonucunda, sözü edilen ürünün hasatı için yerel yöneticiler ve oralarda görev yapan kurul ve komisyonların ön ayak olmasıyla, yapılabildiği oranda çalışmalar yapıldı²⁵. Ancak ortaya çıkan sorunların anlık çözümü için değil de uzun süreli, eşgüdümlü ve sonuç alıcı biçimde çözümüne çalışmak gerekiyordu. Bu nedenle 1915 yılının Temmuz ayında Ermenilerden Metruk Emval-i Menkule ve Gayr-i Menkulenin Suret-i İdare ve Muhafazası Hakkında talimat yayınlanarak ilgili birimlere ve yerel yönetimlere gönderildi²⁶.

Ermenilerin geride bıraktıkları malların karşılaşacağı uygulama biçimini, o yörenin kendine özgü koşulları ve -varsa- yeni gelişmeler belirliyordu. Her yörenin başka yörelerle ortak koşulları olduğu gibi, her bir yörenin kendine özgü sorunları da vardı. Çok kereler bu özel sorunları, yöreye özgü özel koşullar ve gelişmeler belirleyebiliyordu. Örneğin tehcir uygulamasının olduğu zaman diliminde, Güney Kafkasya'dan Karadeniz bölgesine göçler olmaktaydı. Dâhiliye Nezareti, Trabzon Vilayeti'nde yazdığı 29 Haziran 1915 tarihli yazıda bu yörede Ermenilerden kalmış ya da kalacak mallara yerleştirilmek üzere başka yerlerden göçmen gönderilmesine olanak olmadığını belirtiyordu. Çünkü Kafkas yöresindeki gelişmeler, büyük olasılıkla Batum ve çevresinden büyük bir göç dalgasının ortaya çıkmasını sağlayabilecekti. Bu durumda, bu yöreden gelen göçmenlerin Ermeniler tarafından boşaltılan köy ve kasabalara yerleştirilmesi gerekecekti. Daha da ötesi; bu malların ve arazilerin, Batum ve yöresinden gelecek göçmenlerin kullanımına açılabilmesi için bunlarda onarım ve iyileştirme çalışmalarının yapılması da gerekebilecekti. Terk edilmiş mallara sürekliliği olan bir göçmen yerleştirmesi yapıldığında, sonradan asıl büyük gereksinimler için bu malların kullanılması olanaksız olacaktı. Bu nedenle bu gibi konularda tedbirli davranmak gerekirdi. Ermenilerden kalan malların bu yörede satılması yoluna kesinlikle gidilemezdi. Ancak yine de bu malların ederi neyse, bu eder üzerinden sonradan boşaltılmak üzere kiraya verilebilirdi. Bu malların bir kısmı "durmakla bozulur" türdeydi. Bozulabilecek malların ve ürünlerin satışı, elbette bunların heder olup gitmemesi için gerekli olabilirdi. Hanelerden bozulma ya da heder

24 BOA, DH. ŞFR, 54/301.

25 BOA, DH. ŞFR, 54/301.

26 BOA, DH. ŞFR, 55/105.

olup gitme özelliği olan malların ve eşyaların satılması durumunda, ne kadara satıldığına ilişkin kayıtların malın gerçek sahibi adına yapılması gerekiyordu. Bu açıdan, satılan malların kime ait olduğunun saptanması ve buna göre malın ederinin kayıtlanması söz konusu olabilirdi. Ancak kimi koşullarda malın, eşyaların ve öteki ürünlerin sahiplerini belirleme olanağı bulunmayabilirdi. Bu durumda da satışı yapılan malın bulunduğu yöredeki köy ya da kasabalar adına kaydedilmesi öngörülmekteydi... Malların hiçbir biçimde gerçek kişilere ya da kurumlardan birine -öylesine- verilmesi kesin bir dille yasaklanmaktaydı²⁷. Göç eden Ermenilerin kendinden kalan mallarını kiraya vermeleri de uygun bulunmamıştı²⁸.

Geride kalan saat ve mücevher gibi değerli mallar için de düzenlemelerde bulunulmuştu. Eğer ele geçen bu tür değerli malların sahipleri biliniyorsa onlar adına, bilinmiyorsa yine onların bağlı olduğu "mahal" adına kaydedilerek, bunların defterlere işlenmesi gerekiyordu²⁹. Kayıtlar "milliyet" ilkesine göre yapılıyor, mezhepe göre kayıt yapılması yoluna gidilmiyordu³⁰. Kaydı yapılan malın türü ve paraca değeri de bu defterlere kaydedilmeliydi. Ermenilere ait vergiler, alacaklar ve borçlar da kurala bağlanması gereken sorunlardı. Yapılan düzenlemeye göre vergilerin ertelenmesi kararlaştırıldı. Bu nedenle yerel birimlere yazılan yazıda vergilerin tahsil edilmesi yoluna gidilmemesi bildirildi³¹. Kimi kişilerin elinde, göç eden herhangi bir Ermeniye "vekâlet" ettiklerine ilişkin kuşku ve tartışmalı senetler bulunuyordu. Bu tür belgeler, büyük bir suistimalin nedeni olabileceğinden, bu tür belgelere itibar edilmemesi gerekmekteydi³². Kimi Ermeniler de daha göç etmeden önce, kendi mallarını göç etmeyecek komşularına satmak istemekteydiler... Kimi açığöz kişiler de göç eden Ermenilerin bu zor durumundan yararlanarak, onların satmak istedikleri malları çok ucuza kapatmak istiyorlardı. Bu gibi ortamlarda kimi "hileli" işlerin olması son derece doğaldı³³. 1915 yılının sonunda bile şimdilik yalnız yerli Ermeniden yerli Erme-

27 BOA, DH. ŞFR, 54/420.

28 BOA, DH.ŞFR 56/269 Belge No:1.

29 BOA, DH. ŞFR, 54/420.

30 BOA, DH. ŞFR, 56/269.

31 BOA, DH. ŞFR, 54/420.

32 BOA, DH. ŞFR, 54/420.

33 BOA, DH. ŞFR, 55-A/171.

niye ve yerli Ermeniden Müslümanlara satış yapılmasının uygun olduğu, Halep Vileyeti'ne yazılan bir yazıda belirtiliyordu³⁴. Bu nedenle Bakanlık; mülkiye müfettişleri aracılığıyla, Ermenilerin gönderilmeleri sırasında sattırılan eşyalar dolayısıyla gelen suistimallerin incelenmesini sağlıyordu³⁵. Örneğin Mihaliççık'ta olduğu gibi resmi görevli ve memurlardan kimi kişilerin, Ermenilere ellerindeki malları zorla sattırdıkları ortaya çıkıyor ve araştırma sonucu belirlenen kişiler Divan-ı Harp'e veriliyordu³⁶. Hatta Karahisar-ı Sahip Emval-i Metruke Tasfiye Komisyonu Riyaseti'ne 16 Kasım 1915 tarihinde Dâhiliye Nazırı Talat Paşa tarafından yazılan bir yazıda göç ettirilen yöreler ahalisinden olsun ya da olmasın Ermenilerin tasarrufunda bulunan taşınmaz malların yerel yöneticiler tarafından hiçbir biçimde başkalarına satışının caiz olmadığı belirtiliyordu³⁷. Bu tür bilgiler ele alındığında, hükümetin olayın üzerine en üst düzeyde gittiği de resmi belgelerden anlaşılıyor. Bursa (Hüdevandigar) Emval-i Metruke İdare Komisyonu Riyaseti'ne 18 Ekim 1915 tarihinde yazılan bir yazıda; Karacabey Kazasında Ermenilerin terketmiş mallarının şunun bunun sahipliğine geçtiği ve Hacı Agop adında birinin beş bin liralık koyunları da danışıklı döğüş olarak Numan Ağa adında bir Arnavuta verdiği bilgisinin alındığından söz edilerek; durumun acele incelenmesi isteniyordu³⁸. Yine Bursa'da, Eski Vali Osman Bey, Defterdar İbrahim Bey'le kimi memurlar tarafından gerçek olmayan tebligatla Ermenilerden bir bedel karşılığında ya da bedelsiz alınan hane ve değişik evler hakkında alım işlemlerinin feshedilmesi yoluna gidilerek sorumlular hakkında yasal işlem yapıldı³⁹.

Dâhiliye Nezaretine bağlı İskan-ı Aşayir ve Muhacirin Müdüriyeti, Emval-i Metruke Komisyon Başkanlıklarına 1915 yılı Haziranında yazdığı bir yazıda Ermenilerin taşınabilir nitelikteki mallarını Müslüman olan halka, bedeli karşılığında satın ellerinden çıkarmalarının kabul edilebileceği söyleniyordu⁴⁰. Bu konuda hükümet -mal sahibinin bir zarara uğramaması koşuluyla- bir sakınca görmüyordu. Buna karşın kimi Ermenilerin ellerindeki emvali, ecnebi kişilere sattı-

34 BOA, DH. ŞFR, 59/105.

35 BOA, DH. ŞFR, 55/344.

36 BOA, DH. ŞFR, 59/107.

37 BOA, DH. ŞFR, 58/158.

38 BOA, DH. ŞFR, 57/208.

39 BOA, DH.ŞFR 56/207.

40 BOA, DH. ŞFR, 54/346.

ğına ilişkin duyumlar alınmaktaydı. İlgili müdüriyet; Erzurum, Adana, Ankara, Bitlis, Haleb, Hüdâvendigâr, Diyarbakır, Sivas, Trabzon, Ma'mûretü'l-azîz, Van, Konya Vilâyetiyle, Urfa, İzmit, Canik, Karesi, Kayseri, Karahisârî Sâhib, Maraş, Eskişehir, Niğde, Mutasarrıflıklarına ve Haleb, Adana, Sivas, Trabzon Emvâli Metrûke İdâre Komisyonları Başkanlıklarına yazdığı bir yazıda, bunun doğru olup olmadığının araştırılmasını istemektedir⁴¹.

Terkedilmiş malların göç sonrasında karşılaştığı durumlarla ilgili pek çok değişik sorunlar gündeme gelmekteydi. Hükümet bu nedenle boşaltılacak yerlerde yabancı ve kuşku, kimliği belirsiz hiçbir kişinin girişine ve gezinmesine izin verilmemesi ve böyle kişiler varsa bunların hemen bölgeden dışarıya gönderilmesini istemektedir. Bunlardan ucuza mal almış olanlar varsa, satışlarının geçersiz kılınması gibi sert önlemler de alınmalıydı. Böylece kesin olarak yasal olmayan hiçbir çıkarın oluşmasına izin verilmemeliydi. Göç eden göçmenlerin, yanlarında götürebilecekleri mallarda hiçbir sınırlama yoktu. Buna karşın götürülemeyecek eşyaların elden çıkarılması gibi bir durum olduğunda, öncelikli olarak bozulacak türden bir eşya varsa bunların açık artırma ile satılması, bozulmayacak durumda olanların da sahipleri adına ilgili defterlere kayıt edilmesi gerekmektedir⁴².

Ermenilere ait olup geride kalan kimi mallar da Osmanlı Bankası'na ait depolara kaldırılmıştı. Ermenilere ait malların ve yüklerin, sonradan oluşturulacak yönetmeliğe kadar korunması istenmişti. Bu depolara konulan mallar, nitelik ve nicelik olarak defterlere kayıt edilmiş ve yerel yönetimlere bildirilmişti⁴³. Adana Vilayeti'nde Deutsche Orient Bank depolarında Ermenilere ait emanette çok sayıda mal bulunuyordu. Kurallar gereği bu malların bankanın bulunduğu bölgenin dışına çıkarılmaması gerekiyordu. Adana Bank Direktörü Groyel'in bu malların bölgenin dışına çıkarılması gibi bir girişimi olmuştu. Bunun üzerine banka memurları tarafından bu malların dışarı çıkarılamayacağı yönünde uyarılmıştı. Almanya Sefareti bir muhtıra vererek, banka müdürünün bu uyarılara uymadığını belirtmişti. Banka, kendisine emanet olarak verilen bir malı satamaz, bankanın bulunduğu bölgenin dışına çıkararak bundan bir kazanç elde etme yoluna gidemezdi. Bu nedenle banka ile ilgili işlem yapmak kaçınılmazdı⁴⁴.

41 BOA, DH. ŞFR, 55/280.

42 BOA, DH. ŞFR, 54-A/388.

43 BOA, DH. ŞFR, 54-A/388.

44 BOA, DH. ŞFR, 57/193.

Devlet, gönderilen Ermenilerin taşınabilir ve taşınamaz mallarının bir kısmını bedeli karşılığında satın almak ya da istimlak etmek yoluna da gitmişti. Satın alınmayan ya da bir biçimde alınamayan malların sahiplerine geri verilmesi karar altına alındı. Yerel yönetim birimleri, malların türü ve ne türlü işleme uğratıldığına ilişkin cetveller hazırlıyorlardı⁴⁵.

Ermeni taşınmazlarının ilk başta, herhangi başka birine satışına olanak tanınmamışken; Ağustos 1915'ten sonra artık memurlar gerçek fiyatlarını peşin olarak ödeme koşuluyla Ermenilerden hane satın alabiliyorlardı⁴⁶.

Geride kalan Ermeni emval-i metrukesinin yönetimi hükümete aitti ve bunu hükümet adına Dâhiliye Nezareti gerçekleştiriyordu. Kimi yerlerde Ermenilerden kalan mallara kesin olarak ihtiyaç duyulduğunda, eğer bunları başka türlü elde etme olanağı yoksa ilgili kurallar çerçevesinde bu tür malların açık artırma ile satışı da uygun görülmüştü⁴⁷. Savaşın sonuna gelindiğinde yaşanan değişik göçlerden dolayı Ermenilerin yanı sıra Rumlar ve Bulgarlardan kalmış emlak da bulunuyordu. Ancak ilgili mevzuat uyarınca; Rumlardan ve Bulgarlardan kalan emvalin hazineye verilmesi olanaklı değildi. Ermeni terkedilmiş mallarının ise bir kısmı bankaların rehininde bulunuyordu. Bunun için özel bir düzenleme da yapılmıştı. Bu malların müzayede yoluyla sattırılması yoluna gidildiğinde, bunların düşük bedellerle elden çıkma olasılığı çok yüksekti. Bu nedenle zarar kesin gibiydi. Borçlu olan Ermenilerin borçlarının bu mallar satılarak ödetilmesi yoluna gidilebiliyordu. Ancak banka tarafından rehin alınan bu malların, şehirlerde ve kasabalar içinde bulunması durumunda kira gelirlerinin ayrılması yoluyla gerçekleştirilmesi; köylerdeki rehin arazilerin ise bedellerinin önceki sahiplerinin hesaplarına geçirilerek bankaya olan borçlarının ödenmesi uygun görülmüştü⁴⁸.

Ermenilerin terk etmiş olduğu malların uzun süre korunmasıyla yıkımdan kurtulması gerekliydi. Ülkede Müslümanlardan oluşan şirketler kurulması ve var olanların da arttırılması için, terkedilmiş malların uygun koşullarla kendilerine verilmesi, Dâhiliye Vekili tarafından göçün uygulandığı yerlerin Tasfiye

45 BOA, DH. ŞFR, 55/184.

46 BOA, DH. ŞFR, 55/107.

47 BOA, DH. ŞFR, 55/330.

48 BOA, DH. ŞFR, 56/207.

Komisyonu Başkanlıkları'na 24 Aralık 1915 tarihinde yazılan bir yazıyla iletildi. Şirketlerin ayakta kalabilmesi için şirket kurucularının ve yönetim kurullarının "erbab-ı namus" ve iktidardan seçilmelerine dikkat edilmesi istenmekteydi. Hisse senetlerine esnaftan ve çiftçilerden kişileri katabilmek için senetlerin yarım ya da bir liralık olmak üzere satılması; yine sermayenin yabancıların eline düşmemesi için ada göre verilmesi düşünüldü. Buna uygun değişik koşulların oluşturulmasıyla İslam ahali arasında da ticaret yaşamının gelişimine özen gösterilmesi, bu konudaki girişimlerin ve uygulamaların aralıklarla vekâlete bildirilmesi istendi⁴⁹.

Göç ettirmeler yoğun olarak Anadolu'dan, Suriye ve benzeri gibi yerlere olurken, az da olsa Suriye'den göç ettirilerek Anadolu'ya yerleştirilenler de vardı. Bu göçmenlerin yerleştirilmelerinde, Anadolu'dan göç ettirilmiş mallar kullanılıyordu. Nitekim 14 Aralık 1915 tarihinde Dâhiliye Nazırı tarafından Konya, Hüdâvendigâr, Ankara, Sivas Vilâyetleriyle Kayseri Mutasarrıflığı'na gönderilen bir yazıda acilen oralarda Ermenilerden kalmış ve iskâna uygun ne kadar arazi ve çiftlik olduğu ile kaç kişinin buralarda yerleştirilmesinin olanaklı olabileceğinin yirmi dört saat içinde incelenerek iletilmesi istenmekteydi⁵⁰.

Savaş yıllarında Ermeni emval-i metrukesine ilişkin uygulamalar genel yönleriyle bu biçimdeydi. Mütareke dönemine gelindiğinde, artık koşullar büyük ölçüde değişmiş bulunuyordu. Devlet, göç etmiş Ermenilere ait kimi malları resmi kurumların kullanımına ayırmıştı. Savaşın sonlarında, bu malların sahiplerine verilmesi konusu gündeme geldi. Örneğin Polis Genel Müdürlüğü olarak ayrılmış olan Sansaryan Hanı ile ilgili olarak, bu binanın tahliye edilmesi hakkında Patrikhane bir ihtarname gönderdi. Bu ihtarname Sadaret ve Meclis-i Vükela'da görüşülerek, hanın Patrikhane'ye geri verilmesi kararı alındı. Bu sebeple genel müdürlük için elverişli bir binanın acele olarak bulunması; bunun ardından hanın hemen boşaltılması ve geçen süreye ait kira bedelinin ödenmesine karar verildi. Karar, Dâhiliye Vekili Ali Kemal tarafından Polis Müdür-i Umumisi Halil Bey'e 4 Haziran 1919 günü iletildi⁵¹. Sansaryan Han'ının "esnayı gasb ve zabtında ika" olunan tahribat ve üç senelik kira bedeli 72.000 lira olarak saptandı⁵².

49 BOA, DH. ŞFR, 59/239.

50 BOA, DH. ŞFR, 59/107.

51 BOA, DH. KMS, 52_4/22_2.

52 BOA, DH. KMS, 52_4/22_4.

1918 yılı sonunda, göç eden Ermeni ve Rumlardan vefat edenlerin taşınmaz mallarının varislerine geri verilmesi için bir yasa hazırlanmakta olduğundan, buna ilişkin olarak sabit olacak oranların şimdiden yasal varislerine verilmesinin uygun olduğu bildirildi⁵³. Osmanlı Dahiliye Nezareti 4 Ocak 1919 günü Sadaret makamına gönderdiği bir yazıda Ermeniler'den göç ettirildikleri yerlere dönmek isteyenlerin eski yerlerine dönebileceklerini ve bunun için alınması gereken önlemlerin ilgili makamlara bildirildiğine ilişkin bir yazı gönderdi. 31 Aralık 1918 günü de hazırlanan bir geri dönüş kararnamesinde; bu dönüşe ilişkin koşullar ve kurallar belirlendi. Bu geriye dönüş, isteğe bağlı olacak, dönmek istemeyene dokunulmayacaktı. Geriye dönmüş olanlara, geri döndüklerinde geride bırakmış oldukları evleri ve arazileri geri verilecekti. Bu mallardan evlerine göçmen yerleştirmiş olanların evler de boşaltılarak gerçek sahibi olan Ermeniler'e teslim edilecekti. Bu dönüş sırasında, açıkta kimsenin kalmaması için bir kaç aile geçici olarak bir arada yerleştirilebilecekti. Kilise, okul ve bu gibi binalar ile gelir getiren yerler, ait oldukları cemaate geri verilecekti. Ermeni mallarından kimseye verilmemiş bulunanlar, malın sahibi olan Ermeniye teslim edilecekti. Bunlardan hazineye verilmiş olanların da geri verilmesi mal memurlarının oluru ile sağlanacaktı. Göçmenlere satılmış olan mallar da, yine eski sahibi olan Ermeniler'e geri verilecekti. Bu mallardan ev ve dükkan gibi taşınmazlarda onarım ve bunlara ek yapılar yapılmışsa ya da arazilere ve zeytinliklere ekim ve dikim yapılmışsa; bu durumda hem malın sahibi olan Ermeni'nin hem de bu mallar üzerinde bu tür işlem ve etkinlikte bulunmuş olan göçmenlerin hakları karşılıklı olarak gözetilecekti⁵⁴.

53 BOA, DH. ŞFR, 93/60.

54 Yusuf Halaçoğlu, **Ermeni Tehciri Ve Gerçekler (1914 – 1918)**, Ankara 2001, s. 82 vd.

Sonuç

Görülüyor ki; Birinci Dünya Savaşı başladığında, büyük Ermeni göçü olarak bilinen “Ermeni Tehciri” olayı; yalnız büyük bir nüfusun belli yerlerden başka yerlere göç etmeleri ve bedence doğup büyüdükleri yerlerden ayrılıp başka yerlere yerleşmeleriyle sınırlı bir olay değildir. Ermeniler gerek kentlerde ve gerekse tarımla uğraşılan kırsal alanda, üretim süreçlerinde son derece etkin bir nüfus olarak yer alıyorlardı. Onların zorunlu göçü ile birlikte, nüfuslarıyla orantılı ölçüde önemli oranda taşınır ve taşınmaz mallar geride kalmış; ortaya çıkan kimi güvenlik ve yönetim boşluklarından dolayı ne yazık ki kimi istismlara uğramıştır. Ancak bütün bunlara karşın devlet, sınırlı olanakları içinde bu malların yönetimi, tasarrufu, saklanması ya da satılıp kiraya verilmesi; elde edilen gelirin malın sahibi olan Ermeniler adına güvenlik altına alınması ya da emanete verilmesi gibi uygulamalar gerçekleştirmiştir. Bu amaçla İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdiriyyet-i Umumiyesi'ne bağlı Emval-i Metruke komisyonları ve yerel yöneticiler adına malların düzenli kayıtları ve korunmaları için yoğun bir çaba içine girilmiştir. Usulsüz biçimde ilgisiz kişiler aracılığıyla mallarına el konulan kişilerin, savaştan sonra mallarını geri almak üzere girişimleri söz konusu olduğunda, Osmanlı Hükümeti bu gibi tartışmalı konularla ilgili olayın araştırılması ve mahkeme kararıyla bu malların sahibine verilmesi çabaları içinde de bulunmuştur. Sorumlu olan kişilerin Divan-ı Harp'e konulması yoluna da gidilmiştir⁵⁵. Edirne, Ankara, Aydın, Erzurum, Bitlis, Hüdâvendigâr, Diyârbekir, Konya, Adana, Sivâs, Ma'mûretü'l-aziz, Musul, Trabzon, Van vilâyetleriyle İzmit, Eskişehir, Bolu, Canik, Karesi, Karahisâr-ı Sâhib, Kayseri, Niğde, Mentеше, Çatalca Mutasarrıflıklarına Dâhiliye Nezareti Aşâyir ve Muhâcirin Müdiriyyet-i Umûmiyesi tarafından yazılan 22 Kasım 1918 tarihinde yazılan bir yazıda, savaş dolayısıyla başka yörelere taşınan Rum ve Ermenilere ait mabetler, okullar, öteki dini kurumlar ve rahip evleri ile bunlara ait emlak ve gelir getirici malların olabildiği ölçüde ivedi olarak boşaltılarak, ait olduğu cemaat temsilcisi ya da sahiplerine teslim edilmesi istenmekteydi⁵⁶. Buna karşın, Ermeni mallarına ilişkin yıkımın savaşın sonlarına kadar sürdüğü ve bunlardan da yöneticilerin rahatsız olarak, önlem alınmasına ilişkin yazılar yazdıkları görülmektedir⁵⁷.

55 BOA, DH. EUM. AYŞ, 38/62-46; BOA, DH. EUM. AYŞ, 38/62-35.

56 BOA, DH. ŞFR, 93/108.

57 BOA, DH. ŞFR, 93/108.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

(<http://www.devletarsivleri.gov.tr>)

2. Kitap ve Makaleler

AKÇORA, Ergünöz, **Van ve Çevresinde Ermeni İsyanları (1896-1916)**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı yay., İstanbul, 1994.

AKTER, Ahmet, **Tehcir Öncesi Anadolu'dan Amerika'ya Göçler**, IQ yay., İstanbul, 2007.

Arşiv Belgeleri ile Ermeni Faaliyetleri, Genelkurmay ATASE yay., Ankara 2005.

ARI, Kemal, **Birinci Dünya Savaşı Kronolojisi**, Genkur. ATASE yay., Ankara, 1987.

BALİ, Rifat N., **Anadolu'dan Yeni Dünyaya: "Amerika'ya İlk Göç Eden Türklerin Yaşam Öyküleri"**, 2. Baskı, İletişim yay., İstanbul, 2011.

DANIŞMEND, İsmail Hami, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi IV**, Türkiye yay., İstanbul, 1961.

DEMİREL, Muammer, **Birinci Dünya Harbinde Erzurum ve Çevresinde Ermeni Hareketleri (1914-1918)**, Gnkur. ATASE yay., Ankara, 1996.

ERCAN, Yavuz, "Tarihi Belgelerin Işığında Ermeni iddiaları", **Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumu ile Olan İlişkileri Sempozyumu Bildirileri**, (8-12 Ekim 1984 Erzurum), Ankara, 1985, (207-224).

GÖKSEL, Burhan, "Meşrutiyet Öncesi ve Sonrasına Ait Resmi Devlet Yayınlarına Göre Türklerin Ermeni Toplumu ile İlişkileri", **Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumu ile Olan İlişkileri Sempozyumu Bildirileri**, (8-12 Ekim 1984 Erzurum), Ankara, 1985.

GÜLERMAN, Adnan, "Ermeni Meselesinde İdeolojik Yönlendirmeler", **Türk Tarihinde Ermeniler Sempozyumu**, DEÜ yay., İzmir, 1983.

GÜRÜN, Kamuran, **Ermeni Dosyası**, TTK yay., Ankara, 1983.

HALAÇOĞLU, Yusuf, **Ermeni Tehciri ve Gerçekler (1914 - 1918)**, Ankara 2001.

Hayrat Tarih Mecmuası, VI/(74).

HOCAOĞLU, Mehmet, **Arşiv Vesikalarıyla Tarihte Ermeni Mezalimi ve Ermeniler**, İstanbul, 1976.

KEVORKYAN, Dikran, "Ermeni Meselesinde Tehcire Amil Olan Sebepler", **Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumu ile İlişkileri**, (Sempozyuma Sunulan Bildiriler: 8-12 Ekim 1984, Erzurum), Atatürk Üniversitesi yay., Ankara, 1985.

MC CHARTY, Justin, **Ölüm ve Sürgün**, (Çev. Bilge Umar), İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1995.

Mufassal Osmanlı Tarihi, C V-VI, Güven yay., İstanbul, 1962-1963.

ÖKE, Mim Kemal, **Ermeni Sorunu: 1914-1923**, TTK yay., Ankara, 1991.

SÜSLÜ, Azmi, **Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı**, Yüzüncü Yıl Ün. yay., Ankara, 1990.

TAŞKIRAN, Cemalettin, "1915 Ermeni Tehciri Sırasında Osmanlı Devleti'nin Aldığı Tedbirlere Bir Bakış", **Beşinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri**, (23-25 Ekim 1995 İstanbul), I, Gnkur. ATASE yay., Ankara, 1996, (132-141).

TOPRAK, Zafer, "Ermeni Sorununda Dünyü İşgal Etmek Ya da Mukatelemin İcadı", **Toplumsal Tarih**, 147/ (Mart, 2006), (18-25).

URAS, Esat, **Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi**, Belge yay., İstanbul, 1987.